

BESTRAFFINGSSOCIOLOGIE EN HERSTELRECHT. EEN WEDERZIJDSE BEVRAGING

Tom DAEMS*

“*Contemporary criminology inhabits a rapidly changing world.*”¹ Met deze woorden openden David GARLAND en Richard SPARKS onlangs een speciale editie van de *British Journal of Criminology* over criminologie en sociale theorievorming. De vaststelling dat de criminologie en haar studieobject – het regelgevingsproces, de regelovertreding en de reactie op de regelovertreding volgens een klassieke definitie van SUTHERLAND – deel uitmaken van die snel veranderende wereld, er door beïnvloed worden en ze mee vormgeven, is eigenlijk vrij evident. De criminologie zweeft immers niet rond in het luchtledige en ook criminaliteit is niet een eigenstandig iets dat netjes losgeweekt kan worden van de maatschappelijke context.

In deze bijdrage wordt een belangrijke recente criminologische ontwikkeling – de opmars van het herstelrecht – geconfronteerd met een belangrijke criminologische invalshoek – de bestaffingssociologie. Zowel herstelrecht als bestaffingsociologie hebben sinds de jaren '70 de nodige aandacht gekregen binnen de criminologie. Het herstelgerichte gedachtengoed veroverde de harten van academici en beleidslui en wordt sinds geruime tijd verder uitgediept en verfijnd in de vele publicaties en gespecialiseerde tijdschriften en tijdens nationale en internationale conferenties. De bestaffingsociologie van haar kant kreeg de wind vooral in de rug na de publicatie van FOUCAULTS *Surveiller et punir* en de immense impact van dit werk op de criminologie.

Desalniettemin gingen de schaarse ontmoetingen tussen bestaffingsociologie en herstelrecht niet verder dan wat vrijblijvend geflirt. Aan de ene kant heeft dit te maken met de verregaande specialisering binnen de humane wetenschappen waar ook de criminologie niet van gespaard is gebleven. David DOWNES en Paul ROCK merken in die zin op dat pleitbezorgers van een bepaald ideeëngoed het vandaag de dag niet moeilijk hebben om zich te omringen met gelijkgestemde zielen en vlotjes hun eigen netwerken kunnen uitbouwen die hen als het ware immuun maken voor kritiek van buitenaf.² Aan de andere kant speelt ook zijn maatschappelijke positie de criminoloog parten. Sociale wetenschappers bestuderen de sociale werkelijkheid en stoten daarbij vaak op zaken die ze liever veranderd zien. Dit geldt zeker voor een wetenschap als de criminologie die zich bij uitstek met al dan niet reële sociale problemen bezighoudt. De drang om in

* Met dank aan Tony Peters en de referenten van de redactie voor opmerkingen bij een eerdere versie.

1. D. GARLAND en R. SPARKS, “Criminology, Social Theory and the Challenge of Our Times”, *British Journal of Criminology* 2000, 189.

2. D. DOWNES en P. ROCK, *Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking. Third Edition*, Oxford, Oxford University Press, 1998, 14. Deze tekst wil een dode *mainstream* criminologie geen nieuw leven inblazen. Dus: pleitbezorger = pleitbezorgster, criminoloog = criminologe, bestaffingssocioloog = bestaffingssociologe, zijn = haar ...

die sociale werkelijkheid in te grijpen, kan soms groteske proporties aannemen. Richard SPARKS gebruikte de toepasselijke terminologie van 'players' en 'floaters' om deze twee rollen van de criminoloog te benoemen. De 'players' zijn criminologen die zich sterk bewust zijn van de praktische dimensies van hun activiteiten. Ze zien dat bepaalde zaken in de huidige strafrechtsbedeling mislopen en ze proberen die te verhelpen. 'Floaters' daarentegen, nemen afstand. Zij proberen de verschijnselen die ze observeren te duiden en te verklaren.³ Het onderscheid tussen 'spelers' en 'zwevers' heeft een eerder ideaal-typisch karakter: ook spelers zweven over de sociale werkelijkheid die ze willen veranderen en ook zwevers kunnen het vaak niet nalaten om zelf wat te spelen of alleszins de spelers op nieuwe spelinzichten te wijzen.

Wie vertrouwd is met de literatuur rond de *restorative justice*-beweging zal moeilijk kunnen ontkennen dat deze literatuur een hoog 'speel'-gehalte heeft: voorstanders van de herstellfilosofie geloven in hun ideeëngoed en willen ook de buitenwereld overtuigen van hun inzichten. Dit neemt soms ware missionaire proporties aan, zoals in de klassieker *Changing Lenses* van Howard ZEHR waarin de auteur de lezer tracht te overtuigen om de retributieve lens af te werpen en de wereld te bekijken door een restoratieve lens. ZEHR – die ook amateur-fotograaf is – stelt dat "*the lens we use to examine crime and justice, affects what we include as relevant variables, what we consider their relative importance to be, and what we consider proper outcomes. We view crime through a retributive lens*".⁴ ZEHR laat het echter na om de vraag te stellen: Wie zijn 'wij'? De vraag naar de band tussen de sociale context waarvan wij allen deel uitmaken en de restoratieve lens van ZEHRS fototoestel waar hij ons allen achter wil scharen, is een typische onderzoeksvraag voor de bestraffings sociologie. Of beter: *zou* een onderzoeksvraag van de bestraffings sociologie *moeten* zijn.

Vandaar dat deze bijdrage ook als een wederzijdse bevraging opgevat is. Enerzijds stelt ze zich als doel om voorstanders van de herstellfilosofie te confronteren met de bestraffings sociologische vraagstelling en wil ze een kritische blik werpen op een aantal van hun uitgangspunten. Anderzijds wil ze criminologen wijzen op de nood aan 'zwevende' reflecties op de ontwikkeling van de herstellbeweging en de thema's die ze in het daglicht stelt. Herstelrecht brengt immers belangrijke thema's onder de schijnwerpers die vooralsnog teveel in de donkere hoekjes van de bestraffings sociologie weggemoffeld werden. Het vervolg van de bijdrage ziet er als volgt uit. In een eerste punt wordt stil gestaan bij de bestraffings sociologische vraagstelling. In een tweede punt wordt vanuit deze vraagstelling een kritiek geformuleerd op verklaringen die de opmars van de herstellbeweging toeschrijven aan de mislukking van de andere denkmodellen. In een derde punt wordt een kanttekening geplaatst bij de bijna exclusieve focus van bestraffings sociologen op de reactionaire ontwikkelingen in het wereldje van het straffen. In het laatste punt worden vier thema's besproken vanuit de over-

3. R. SPARKS, "Recent Social Theory and the Study of Crime and Punishment", in: M. MAGUIRE, R. MORGAN en R. REINER (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, Oxford University Press, 1997, 411.

4. H. ZEHR, *Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice*, Scottsdale, Herald Press, 1990, 178.

tuiging dat er nood is aan een wederzijdse bevraging tussen herstelrecht als ontwikkeling en bestaaffingsociologie als criminologische invalshoek.

1. De bestaaffingsociologische vraagstelling

Bestaaffingsociologen verwerpen het zogenaamde ‘*legal syllogism*’. Dario MELOSSI gebruikt dit begrip om een zienswijze aan te duiden die stelt dat bestaaffing eenvoudigweg het gevolg is van een strafbare handeling. Iemand begaat een strafbaar feit en bestaaffing volgt er als het ware automatisch op. Als strafbaar feit en straf zo natuurlijk met elkaar verbonden zijn, dan is het ook niet nodig om het bestaaffingsproces aan een sociologische verklaring te onderwerpen; enkel de verklaring van het deviante gedrag zou voorwerp kunnen vormen van sociologisch onderzoek. De sociale structuur verklaart dan criminaliteit en criminaliteit verklaart op haar beurt de wijze van bestaaffing en de hoeveelheid leed die toegediend wordt.⁵

De bestaaffingsociologie breekt dus met deze zienswijze en gaat op zoek naar de factoren die kunnen verklaren waarom bepaalde strafpraktijken overheersen in een bepaalde samenleving en waarom bestaaffingswijzen veranderen doorheen de tijd. Dit is het *kwalitatieve* aspect van het strafgebeuren. Daarnaast onderzoeken bestaaffingsociologen de *kwantiteit* van het straffen. Hierbij wordt de bestaaffingswijze als gegeven beschouwd en wordt de aandacht gevestigd op het traject dat een bepaalde straf aflegt rekening houdende met de variabelen die de variaties in tijd en plaats beïnvloeden. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds *endogene* modellen die wijzigingen toeschrijven aan factoren die intern zijn aan het strafsysteem (b.v. gevangenisbouw, vervolgingsbeleid en wetgevingsproces) en anderzijds *exogene* modellen die stellen dat veranderingen in strafpraktijken te wijten zijn aan socio-structurele wijzigingen (b.v. ontwikkelingen op de arbeidsmarkt of in socio-economische leefomstandigheden).⁶ Op die manier probeert de bestaaffingsociologie een antwoord te geven op vragen als: Waarom zijn bepaalde vormen van bestaaffing zo populair in bepaalde samenlevingen? Waarom veranderen strafstrategieën doorheen de tijd? Waarom is de gevangenisbevolking in de Verenigde Staten zoveel hoger dan in Europa? Waarom hebben sommige landen nog steeds de doodstraf? Waarom zien sommige landen privatisering van delen van de strafrechtsbedeling als de ideale afkoelingsstrategie voor hun overhitte strafinstellingen?

Op sommige momenten gaan bestaaffingsociologen echter te ver in hun pogingen om te breken met het ‘*legal syllogism*’. De zoektocht naar verklaringen voor penale ontwikkelingen gaat dan al te vlug voorbij aan het criminaliteits-

5. D. MELOSSI, “An Introduction: Fifty Years Later, Punishment and Social Structure in Comparative Analysis”, *Contemporary Crises*, 1989, 311.

6. D. MELOSSI, “Introduction”, in: D. MELOSSI (ed.), *The Sociology of Punishment. Socio-structural Perspectives*, Aldershot, Dartmouth, 1998, xi-xxii; C. VANNESTE, *Les chiffres des prisons. Des logiques économiques à leur traduction pénale*, Paris. L’Harmattan; K. BEYENS, S. SNACKEN en C. ELIAERTS, *Barstende muren. Overbevolkte gevangenissen: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen*, Kluwer, Antwerpen, 326p.; S. SNACKEN, K. BEYENS, H. TUBEX, A. RAES en W. DE PAUW, “Bestaaffing als maatschappelijke constructie”, in: M. BOUVERNE-DE BIE, K. KLOECK, W. MEYVIS, R. ROOSE en J. VANACKER (eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent, Academia Press, 381-416.

vraagstuk zelf. Op die manier ontstaat de neiging om het 'legal syllogism' om te keren: ontwikkelingen op het vlak van criminaliteit worden losgekoppeld van strafontwikkelingen. Jock YOUNG stelt dat Nils CHRISTIE zich in zijn boek *Crime Control as Industry* bezondigt aan zo een éézijdige analyse. CHRISTIE vestigt zijn aandacht in zijn analyse van de expansie van gevangenispopulaties in Westerse samenlevingen teveel op de *crime control*-industrie en schuift criminaliteitsontwikkelingen al te gemakkelijk terzijde, aldus YOUNG.⁷ Om dezelfde reden maakt hij een kanttekening bij *The Penal System* van Mike CAVADINO en Jim DIGNAN: beide slagen er in om de crisis van de strafrechtsbedeling te bediscussiëren zonder criminaliteitsontwikkelingen aan te kaarten.⁸ In hun boek wordt de lezer een complexe figuur met een veelvoud aan pijltjes voorgeschoteld die bedoeld is om inzicht te verwerven in de crisis van de strafrechtsbedeling, maar criminaliteit als factor ontbreekt op het uiterst gedetailleerde plaatje.⁹ YOUNG merkt terecht op dat de vaststelling dat er geen *lineaire* relatie is tussen criminaliteit en penale ontwikkelingen geenszins impliceert dat er helemaal geen relatie is.

De bestraffingssociologie richt haar aandacht op penale praktijken en vertoegen en onderscheidt zich in die zin van de bestraffingsfilosofie. Bestraffingsfilosofen gaan op zoek naar een rechtvaardiging voor bestraffing. De vraag die hen bezighoudt is de volgende: welke motieven kunnen de doelgerichte toebren- ging van leed door de staat justifiëren?¹⁰ Bestraffingssociologen daarentegen trachten inzicht te verwerven in het 'waarom' van bepaalde ontwikkelingen en nemen in die zin ook de rechtvaardigingen uit bestraffingsfilosofische discussies zoals afschrikking, retributie, onschadelijkmaking, herstel, enzovoort op de kor- rel. De rechtvaardiging op zichzelf verklaart immers niet *waarom* rechtvaardig- ingen veranderen, *waarom* sommige strafmodaliteiten een kans krijgen om zich te ontwikkelen tot volwaardige opties op het strafmenu en *waarom* andere zo moeilijk uit te roeien zijn. Barbara HUDSON merkt op dat het strafklimaat in een samenleving niet zozeer gerelateerd is aan het gewicht van bepaalde ideeën over bestraffing, maar wel aan hun congruentie met andere velden van het sociale sa- men-leven, zoals de economische organisatie of de wijze van staatsbestuur.¹¹ David GARLAND liet zich verschillende keren kritisch uit over wat hij noemt 'de geïdealiseerde en ééndimensionele visie op het strafgebeuren' die vanuit de fi- losofische beschouwingen naar voor komt. Bestraffingsfilosofische reflecties stel- len ons niet in staat om het complexe plaatje van het bestraffingsgebeuren te vatten. Volgens GARLAND moeten we dan ook eerst en vooral begrijpen hoe be-

7. J. YOUNG, "Left Realist Criminology: Radical in its Analysis, Realist in its Policy", in: M. MAGUIRE, R. MORGAN en R. REINER (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, Oxford University Press, 1997, 475-476.

8. J. YOUNG, *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*, London, Sage, 1999, 58.

9. M. CAVADINO en J. DIGNAN, *The Penal System. An Introduction*, London, Sage, 1992, 29.

10. R.A. DUFF en D. GARLAND, "Introduction: Thinking about Punishment", in: R.A. DUFF en D. GARLAND (eds.), *A Reader on Punishment*, Oxford, Oxford University Press, 1994, 2.

11. B.A. HUDSON, *Understanding Justice. An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*, Buckingham, Open University Press, 1996, 80.

straffing *werkt* en welke functies het bestraffingsgebeuren vervult opdat we zouden kunnen nagaan wat het *kan* en *zou moeten zijn*.¹²

Sinds de jaren '70 krijgt de bestraffingssociologische vraagstelling de nodige aandacht. In het kielzog van de ontwikkelingen in de sociologie wordt er vanaf dan ook binnen de criminologie meer aandacht besteed aan de maatschappelijke inbedding van criminaliteit en bestraffing. Symbolisch interactionistische studies hadden in de jaren zestig al opmars gemaakt en het hieruit resulterende etiketeringsperspectief verlegde de aandacht van de dader naar de rol van de strafrechtsbedeling in het 'wordings-proces' tot crimineel. De Amerikaanse criminoloog David MATZA bekritiseerde de positivistische criminologie omdat ze de studie van criminaliteit loskoppelde van een studie van de staat.¹³ Radicale criminologen zouden deze kritische aanzetten verder uitwerken en op zoek gaan naar een omvattende *social theory of deviance*.¹⁴ In dit klimaat werd FOUCAULTS *Surveiller et punir* met open armen ontvangen. De heruitgave van *Punishment and Social Structure* van RUSCHE en KIRCHHEIMER in 1968 ging daarenboven niet onopgemerkt voorbij en zou verschillende marxistisch getinte studies inspireren.

De kritische voedingsbodem waarop de bestraffingssociologie sindsdien openbloeide, hield het risico in dat de bestraffingssociologie zou verschralen tot een 'sociale controle'-sociologie. FOUCAULTS inzichten werkten (en werken) immers inspirerend en zouden onder andere Stanley COHENS magistrale *Visions of Social Control* uit 1985 mee helpen vormgeven en hem verleiden tot de uitspraak dat schrijven over bestraffing zonder verwijzing naar FOUCAULT te vergelijken is met praten over het onbewuste zonder FREUD te vermelden.¹⁵ Om die reden kroop GARLAND in 1990 in de pen om de denkbeelden van FOUCAULT te confronteren met die van DURKHEIM. Een éénzijdige gerichtheid op het werk van FOUCAULT zou de bestraffingssociologie immers kunnen verenigen tot een sceptische '*sociology of control*' die zich beperkt tot het ontmaskeren van de wijze waarop het strafgebeuren de regulerende macht van de staat en sociale instituties vorm geeft en versterkt.¹⁶ In *Punishment and Modern Society* toont GARLAND hoe rijk de bestraffingssociologische kijk op het bestraffingsgebeuren kan zijn: de *founding fathers* van de sociologie – MARX, DURKHEIM en WEBER – en hun volgelingen passeren de revue en de relevantie van het werk van ELIAS en FOUCAULT wordt aan een kritische analyse onderworpen.¹⁷

12. D. GARLAND, "Philosophical Argument and Ideological Effect: An Essay Review", *Contemporary Crises* 1983, 79-85; D. GARLAND, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1990, 9-10.

13. D. MATZA, *Becoming Deviant*, New York, Prentice-Hall, 1969, 143-144.

14. I. TAYLOR, P. WALTON en J. YOUNG, *The New Criminology. For a Social Theory of Deviance*, Londen, Routledge, 1973, 325p.

15. S. COHEN, *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*, Cambridge, Polity Press, 1985, 10.

16. D. GARLAND, "Frameworks of Inquiry in the Sociology of Punishment", *British Journal of Sociology*, 1990, 3.

17. Voor een overzicht van de klassieke bestraffingssociologische invalshoeken zie D. GARLAND, o.c.; M. CAVADINO en J. DIGNAN, o.c., 58-78; B.A. HUDSON, o.c., 79-136; D. MELOSSI (ed.), o.c.; K. BEYENS, *Straffen als sociale praktijk. Een penologisch onderzoek naar straftoemeting*, Brussel, VUBPress, 2000, 103-171.

2. Van bestraffingssociologie naar herstelrecht

De term 'herstelrecht' communiceert een eenheid die wat misleidend is. Binnen de herstelbeweging leven verschillende meningen over wat de focus van een herstelgerichte interventie hoort te zijn (proces of uitkomst?), over participatie (vrijwillig of verplicht?), over de relatie van herstelrecht tot de bestaande strafrechtsbedeling (een volwaardig alternatief of een vorm van diversie?), over de meest geschikte 'techniek' (bemiddeling, gemeenschapsdienst of conferencing?) ... Dit hoeft niet te verwonderen. De beweging heeft uiteenlopende wortels (informele justitie, restitutie, bemiddeling, slachtofferbeweging, conferencing, enzovoort) en wordt gedragen door een brede, maar heterogene basis (academici, bemiddelaars, jeugdwerkers, beleidslui, justitieassistenten, geestelijken, enzovoort). Dit neemt niet weg dat er genoeg raakpunten zijn om te spreken van een bindende kern. Voor de discussie in deze paper is het voldoende om een aantal van die kernelementen aan te stippen. Ten eerste, een misdrijf veroorzaakt schade aan slachtoffers, daders en gemeenschappen. Het streven naar herstel (materieel en/of symbolisch), probleemoplossing en preventie staat centraal. Ten tweede, de dader wordt actief op zijn verantwoordelijkheid aangesproken. Ten derde, de actieve participatie van slachtoffers, daders en hun directe omgeving (de zogenaamde *community of care*) wordt gestimuleerd. Ten vierde, de betrokken partijen worden bijeengebracht en een communicatieproces wordt op gang gebracht (vandaar: *deliberative justice*). Ten vijfde, de rol van de staat in de afhandeling van het misdrijf wordt gheredefinieerd. De staat moet vooral het communicatieproces faciliteren en optreden als '*watchdog of rights*'.¹⁸

Bestraffingssociologische reflecties op de herstelbeweging trachten na te gaan *waarom* herstelgerichte ideeën en praktijken aan populariteit winnen in onze huidige samenlevingen. Ze stellen ons in staat om de juiste vragen te stellen en overstijgen verklaringen die boudweg poneren dat "*the old concepts do not work anymore*".¹⁹ De vaststelling dat de andere denkmodellen – het retributieve en het rehabilitatieve model – hun beste tijd gehad hebben en niet in staat zijn om een levensvatbaar antwoord te bieden op het criminaliteitsvraagstuk kan geenszins volstaan als verklaring. Ook verklaringen die verwijzen naar herstel als nieuw strafdoel of die de centrale rol voor het slachtoffer in de verf zetten, kunnen ons geen bevredigend antwoord geven op de vraag naar het waarom van de 'opmars' van de herstelbeweging.

Verklaringen van dit type zien herstelgerichte interventies als de oplossing voor veel van de problemen waarmee huidige strafapparaten te kampen hebben

18. Voor een uitgebreide discussie vanuit verschillende invalshoeken, zie L. WALGRAVE, *Met het oog op herstel*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, 176p.; I. AERTSEN, *Slachtoffer- daderbemiddeling: een onderzoek naar de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtsbedeling*, Leuven, Ongepubliceerd proefschrift criminologische wetenschappen, 2001, 481p. en J. BRAITHWAITE, *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford, Oxford University Press, 2002, 314p.

19. Zie bijvoorbeeld, E.G.M. WEITEKAMP, "The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities and Pitfalls", in: J.J.M. VAN DIJK, R.G.H. VAN KAAM en J.-A.M. WEMMERS (eds.), *Caring for Victims: Selected Proceedings of the Ninth International Symposium on Victimology*. Amsterdam, August 25-29, 1997, Monsey, Criminal Justice Press, 1999, 119-120; E.G.M. WEITEKAMP, "Research on Victim-Offender Mediation. Findings and Needs for the Future", in: THE EUROPEAN FORUM FOR VICTIM-OFFENDER MEDIATION AND RESTORATIVE JUSTICE (ed.), *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*, Leuven, Leuven University Press, 2000, 101-102.

in hun omgang met criminaliteit en bestraffing. De voorgestelde oplossingen op zich – hoe beloftevol ze ook mogen klinken in vergelijking met de huidige antwoorden op criminaliteit – kunnen echter onmogelijk verklaren waarom ze uiteindelijk ook een plaats krijgen in het bestaande strafarsenaal. De stem van de criminoloog klinkt nu eenmaal niet zo luid als hij zelf wel zou willen. FOUCAULT wees er al op dat straffervormingen niet de logica van de rationele kosten-baten afweging volgen toen hij probeerde te verklaren waarom de gevangenisstraf uithangbord werd van het moderne strafsysteem *ondanks* de voorstellen van diverse straffervormers. In *The Culture of Control* doet David GARLAND een vergelijkbare vaststelling. GARLAND analyseert de neergang van het *penal-welfarism* in de nasleep van de hevige *nothing works*-kritieken in de jaren zeventig en de punitieve ommezwaai in de strafpolitiek van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Hierbij merkt hij het volgende op: “*The new field of crime control and criminal justice was shaped not by the programmes of reformers or by criminological ideas but by the character of late twentieth-century society, its problems, its culture and its technologies of power*”.²⁰

Verklaringen die al het moois van het herstelrecht in de verf zetten en die wijzen op het felle contrast van dit moois met al het lelijks van de andere denkmodellen schieten dus te kort. Dit is zo omdat ze onvoldoende rekening houden met het fundamentele onderscheid tussen de mislukking van een denkmodel enerzijds en de mislukking van een denkmodel om aansluiting te vinden bij de sociale context anderzijds. Wanneer MARTINSON zijn controversiële *nothing works*-stelling met betrekking tot rehabilitatie lanceerde in één van de vaakst geciteerde artikelen uit de geschiedenis van de criminologie, dan wees hij op de mislukking van het rehabilitatieve denkmodel.²¹ Minder bekend is MARTINSONS schoorvoetende bijstelling van zijn oorspronkelijke conclusie: “*new evidence from our current study leads me to reject my original conclusion and suggests an alternative more adequate to the facts at hand. I have hesitated up to now, but the evidence in our survey is too overwhelming to ignore*.”²² MARTINSONS bijsturing gebeurde amper vijf jaar nadat de *nothing works*-slogan op de wereld losgelaten werd, maar ze zou veel minder fel gescandeerd worden. In de tussentijd is aangetoond dat rehabilitatie kan werken.²³ De survey toonde wel aan dat de verwachtingen die aan het rehabilitatieve denkmodel verbonden werden, te hoog gegrepen waren. Maar deze vaststelling is onlosmakelijk verbonden met een andere, namelijk dat penale interventies *altijd* gelimiteerd zijn in de preventie van recidive.²⁴

De snelle verspreiding van de *nothing works*-uitspraak over de hele strafrechtsbedeling was eerder te wijten aan de vlotte inpassing van de boodschap in

20. D. GARLAND, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 72.

21. R. MARTINSON, “What Works? – Questions and Answers about Prison Reform”, *The Public Interest* 1974, Spring, 22-54.

22. R. MARTINSON, “New Findings, New Views: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform”, *Hofstra Law Review* 1979, 252.

23. F.T. CULLEN en B.K. APPELEGATE, “Introduction”, in: F.T. CULLEN en B.K. APPELEGATE (eds.), *Offender Rehabilitation*, Aldershot, Dartmouth, 1997, xx-xxiii.

24. S. COHEN, *o.c.*, 254.

de tijdsgeest dan aan de validiteit van de uitspraak.²⁵ Het rehabilitatieve model mislukte dus niet zozeer vanwege de teleurstellende resultaten die het kon voorleggen op het vlak van recidivebestrijding. Het verwateren van de band met de sociale context waaruit het voortkwam en waarin het zich ontwikkelde, bleek belangrijker, namelijk een omgeving van sterke verzorgingsstaten die gedreven werden door een inclusieve logica en die een grote bereidheid aan de dag legden om de zorg van verschillende sociale problemen op hun schouders te nemen.²⁶ Dit is een belangrijke opmerking. Dit impliceert immers dat de mislukking van een denkmodel enerzijds en de mislukking van een model om te resoneren met de sociale context anderzijds, slechts losjes met elkaar verbonden zijn. Aan de ene kant kan een model overleven ondanks het feit dat het er niet in slaagt om zijn beloftes waar te maken. Aan de andere kant kan een levensvatbaar model aan de kant geschoven worden omdat het zijn band verliest met de veranderende maatschappelijke context.

Als we de opmars van het herstelparadigma willen begrijpen, dan moeten we ons niet blindstaren op al het lelijks van de andere denkmodellen of op al het moois dat het herstelmodel ons belooft. Belangrijker is om na te gaan hoe herstelgerichte praktijken en ideeën aansluiting vinden bij de huidige maatschappelijke context en hoe ze zich verhouden tot de grote veranderingen van onze tijd.

3. En omgekeerd: van herstelrecht naar bestraffingssociologie

Hierboven werd al opgemerkt dat de opmars van de bestraffingssociologie sterk beïnvloed werd door de intellectuele stromingen van de jaren zestig en zeventig die haar een kritisch cachet gaven. De neiging om zich kritisch op te stellen ten aanzien van penale ontwikkelingen werd nog versterkt door de feiten: sinds enkele decennia zwellen gevangenispopulaties in Westerse samenlevingen – met opsluitingsgigant Amerika op kop – schijnbaar ononderbroken aan en lijkt het net van de straffende staat steeds verder uit te dijen en fijnmaziger te worden. Vele criminologen delen expliciet of impliciet het negatieve waardeoordeel van Leon RADZINOWICZ over de ontwikkelingen in het Amerikaanse en Britse strafstelsel en zien vergelijkbare ontwikkelingen van *penal regression* aan het werk in andere delen van de wereld.²⁷ Bestraffingssociologen hebben zich de afgelopen jaren dan ook vooral op de reactionaire antwoorden van beleidsmakers gefocust. De verspreiding en vervaging van sociale controle, het fenomeen van massale opsluiting, de totstandkoming van een ‘exclusieve’ samenleving, de export van Amerikaanse technieken van criminaliteitsbestrijding naar Europa, de heropleving van stigmatiserende bestraffingstaferelen, de totstandkoming van een cultuur gericht op controle, de opmars van ‘nieuw penologische’ en actua-

25. M. CAVADINO en J. DIGNAN, *o.c.*, 36.

26. D. GARLAND, *Punishment and Welfare. A History of Penal Strategies*, Aldershot, Gower, 1985, 297p.

27. L. RADZINOWICZ, “Penal Regressions”, *Cambridge Law Journal*, 1991, 422-444.

riële ideeën in de strafrechtsbedeling:²⁸ het zijn maar enkele thema's die aan bod komen in de vele studies die greep proberen te krijgen op de reactionaire antwoorden van (vooral angelsaxische) beleidsmakers en op hun gevoelens van ongemak met de diepgaande veranderingen die Westerse samenlevingen recentelijk doorgemaakt hebben.

In zijn recente studie over de penale ontwikkelingen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk merkt GARLAND echter op dat het niet zo hoefde te lopen. Het was pas vanaf de jaren '70 dat de reactionaire antwoorden met betrekking tot het sociaal- en strafbeleid hun opmars maakten. Tot dan werden de diepgaande maatschappelijke veranderingen omhelsd in plaats van verafschuwed. Op het vlak van strafbeleid vertaalde zich dat in een gematigde houding ten aanzien van criminaliteit. Britse en Amerikaanse criminaliteitscijfers stegen vanaf het midden van de jaren vijftig, maar "*the demand was to criminalize less, to minimize the use of custody, to humanize the prison, and where possible to deal with offenders in the community.*"²⁹ In de jaren '70, wanneer het naoorlogse Gouden Tijdperk haar glans verloor en de Crisisjaren aanbraken, veranderde ook de kijk op sociale verandering en de stijgende criminaliteitscijfers.

In het licht van deze ontwikkelingen hoeft het niet te verbazen dat de bestraffingssociologie vooral haar aandacht richtte op die reactionaire ommekeer in sociaal- en strafbeleid. Toch kunnen twee opmerkingen gemaakt worden bij deze bijna exclusieve focus op de reactionaire antwoorden. Ten eerste kan men zich de vraag stellen: Wat met de aandacht voor progressieve antwoorden? Bestraffingssociologen hebben altijd gewezen op de *verschillen* die samenlevingen tentoonspreiden op het vlak van de omgang met criminaliteit. Het zijn deze verschillen die de aanleiding gaven om te breken met het '*legal syllogism*' en om te kijken naar de inbedding van bestraffing in specifieke sociale contexten. De overheersende aandacht voor de reactionaire antwoorden zorgde ervoor dat adequate analyses van progressieve antwoorden grotendeels uitbleven. In die zin werd de bestraffingssociologie misschien niet de sceptische '*sociology of control*' waar GARLAND ons in 1990 voor waarschuwde, maar men kan wel argumenten aandragen dat ze verworpen is tot een sceptische '*sociology of the reactionary response*'. Pessimisme is troef binnen de bestraffingssociologie.

Ten tweede, en misschien wel belangrijker: Wat zijn progressieve antwoorden? De focus op de donkere zijde heeft de vraag grotendeels opengelaten hoe de andere zijde eruit ziet of eruit zou kunnen zien. Dit is één van de kritieken van Roger MATTHEWS op GARLANDS laatste boek: "*Despite repeated claims 'that it could have been otherwise' there is no indication of what other form late mo-*

28. Zie bijvoorbeeld: S. COHEN, "The Punitive City: Notes on the Dispersal of Social Control", *Contemporary Crises*, 1979, 339-363; S. COHEN, o.c., 1985; N. CHRISTIE, *Crime Control as Industry. Towards Gulags, Western Style?*, London, Routledge, 1993, 192p. (en de edities van 1994 en 2000 waarin CHRISTIE het vraagteken uit de titel weert); D. GARLAND (ed.), *Mass Imprisonment. Social Causes and Consequences*, London, Sage, 2001, 184p.; J. YOUNG, o.c., 1999; L. WACQUANT, *Les prisons de la misère*, Paris, Raisons d'agir, 1999, 189p.; J. PRATT, "The Return of the Wheelbarrow Men; Or, the Arrival of Postmodern Penalty?", *British Journal of Criminology*, 2000, 127-145; D. GARLAND, o.c., 2001; M.M. FEELEY en J. SIMON, "The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and its Implications", *Criminology*, 1992, 449-474; M. FEELEY en J. SIMON, "Actuarial Justice: The Emerging New Criminal Law", in D. NELKEN (ed.), *The Futures of Criminology*, London, Sage, 1994, 173-201.

29. D. GARLAND, o.c., 96.

dernity might have taken or why the alternatives did not emerge. (...) It is difficult from this perspective to see much that is positive and progressive.”³⁰ Het is inderdaad moeilijk om aanwijzingen te vinden in GARLANDS betoog die ons gidsen naar de andere zijde. Op een bepaald moment, wanneer hij de relatie tussen samenleving en dader omschrijft als een *zero sum game* waarin de belangen van het slachtoffer en de dader diametraal tegenover elkaar staan, schrijft hij wel in een eindnoot (!) dat herstelgerichte antwoorden hierop een uitzondering vormen omdat de dader ook verondersteld wordt zijn voordeel te halen uit het herstelproces.³¹ Ook John PRATT lijkt aan te geven dat herstelgerichte antwoorden een alternatief zouden kunnen vormen voor de omgang met sommige van de emoties die de klassieke strafrechtsbedeling blijkbaar niet langer de baas kan. Maar ook PRATT'S opmerkingen over potentiële progressieve antwoorden blijven teleurstellend kort in vergelijking met de aandacht die hij geeft aan de reactionaire antwoorden.³²

MATTHEWS vervolgt zijn kritische essay met een vraagteken te plaatsen achter de éézijdige stelling dat de publieke opinie minder tolerant en punitiever geworden zou zijn. MATTHEWS illustreert de *diversiteit* in antwoorden op het criminaliteitsvraagstuk onder andere met een verwijzing naar de herstelbeweging: “the enormous growth of the restorative justice movement signals widespread support for the deployment of less punitive responses and this development suggests that political and public opinion is driven not by an overriding desire for vengeance and retribution but involves a more complex and differentiated set of attitudes and responses”.³³ Deze laatste uitspraak zou zeer bekend in de oren moeten klinken van ééniëder die vertrouwd is met de herstelliteratuur. Onderzoek toont aan dat mensen een meer genuanceerde kijk hebben op criminaliteit en bestraffing en dat ze in verschillende gevallen opteren voor een herstelgerichte maatregel als deze hen als optie aangeboden wordt.³⁴

4. Naar een wederzijdse bevraging

Tot dusver werd er enerzijds op gewezen dat de debatten over het ‘waarom’ van de opmars van de herstelbeweging nood hebben aan meer reflectie op de maatschappelijke omgeving waarin de ideeën over herstel opduiken en zich ontwikkelen. Langs de andere kant werd vastgesteld dat de bestraffingssociologische blik zich de afgelopen decennia bijna exclusief gericht heeft op reactionaire

30. R. MATTHEWS, “Crime and Control in Late Modernity. Review Essay on: David Garland, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*”, *Theoretical Criminology* 2002, 220.

31. D. GARLAND, *o.c.*, 180 en 271 (eindnoot 41); Marc MAUER besluit zijn sombere analyse van massale opsluiting in de Verenigde Staten met een positieve noot over herstelrecht. Hij wijst hierbij eveneens op het potentieel dat de herstelbenadering in zich draagt om de *zero sum*-gedachte te overstijgen, M. MAUER, “The Causes and Consequences of Prison Growth in the United States”, *Punishment and Society*, 2001, 19.

32. J. PRATT, *l.c.*, 130; J. PRATT, “Beyond ‘Gulags Western Style’? A Reconsideration of Nils Christie’s *Crime Control as Industry*”, *Theoretical Criminology* 2001, 305-306.

33. R. MATTHEWS, *l.c.*, 223.

34. Zie bijvoorbeeld de onderzoeksresultaten in E.G.M. WEITEKAMP, “Research on Victim-Offender Mediation. Findings and Needs for the Future”, *l.c.*, 105 en I. AERTSEN, *o.c.*, 130-141.

strafontwikkelingen waardoor haar gezichtsveld sterk vernauwd werd. Hierna worden een aantal thema's kort bediscussieerd vanuit de overtuiging dat bestraffings- en herstelrechtelijke debatten elkaar wederzijds kunnen verrijken. Achtereenvolgens komen de volgende vier thema's aan bod: de impact van het slachtofferthema op criminaliteits- en bestraffingsdebatten, het conservatisme in de bestraffingssociologie, enkele kanttekeningen bij de opmars van de herstelbeweging en het gebruik van retoriek in het hersteldiscours.

4.1. HET SLACHTOFFER ALS NIEUW PUZZELSTUK IN CRIMINALITEITS- EN BESTRAFFINGSDEBATTEN

De afgelopen decennia was het slachtoffer prominent aanwezig in criminologische debatten en belangrijke ontwikkelingen in het crimineel beleid werden gedreven door de herontdekking van het slachtoffer. Binnen de criminologische theorievorming deelde vooral de neo-marxistische analyse die ontwikkeld werd binnen de *New Criminology* van TAYLOR, WALTON en YOUNG in de klappen. Victimologisch onderzoek en feministische kritiek legden immers een aantal cruciale misvattingen in de theorie bloot. Het bleek al snel dat het niet zozeer de 'bourgeoisie' was die het slachtoffer werd van criminaliteit, maar wel het 'proletariaat': de mythe van de amateur-Robin HOODS die stelen bij de rijken om te geven aan de armen, werd al vlug doorprikt.³⁵ De idealisering van de arbeidersklasse maakte de radicale criminologen dus blind voor victimisering binnen die arbeidersklasse zelf. Feministen zoals Carol SMART, die nog gestudeerd had bij Ian TAYLOR aan de universiteit van Sheffield, stelden vooral het slachtofferschap van vrouwen aan de kaak. Slachtofferenquêtes zouden in de jaren zeventig en tachtig bijdragen tot de verdere belichting van de achterkant van de criminaliteit.³⁶

De *new criminologists* pasten hun denkbeelden al snel aan en stelden dat criminaliteit en victimisering ernstig genomen moest worden: het Links Realisme was geboren. In het criminaliteitsvierkant van de links-realisten werd vanaf nu naast de staat, de samenleving en de dader ook het slachtoffer opgenomen.³⁷ Alhoewel links-realisten beklemtoonden dat de slachtofferenquêtes een nieuw type gegevens aanreikten die waardevol konden zijn voor de uitwerking van beleidsinitiatieven, stelden zij zich niet de vraag die hersteltheoretici er wel aan verbonden, namelijk: Hoe kunnen deze nieuwe inzichten over slachtofferschap geïncorporeerd worden in het antwoord op criminaliteit? Victimologisch onderzoek richtte de schijnwerpers op het slachtoffer en zijn onbeantwoorde vragen, zijn gebrek aan erkenning vanwege justitie en de negatieve gevolgen die voortvloeien uit criminele victimisering. Hersteltheoretici begrepen dat deze bekommernissen niet of onvoldoende aan bod kwamen in de klassieke strafrechtsbe-

35. D. DOWNES en P. ROCK, *o.c.*, 297-298.

36. T. PETERS, "Slachtofferschap: probleemanalyse, sociale en penale reacties", in: T. PETERS en J. GOETHALS (eds.), *De achterkant van de criminaliteit. Over victimologie, slachtofferhulp en strafrechtsbedeling*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1993, 14-32.

37. J. YOUNG, *l.c.*, 486.

deling en begonnen te sleutelen aan de penale reactie om tegemoet te komen aan de lacunes.³⁸

Voorstanders van het herstelmodel hebben begrepen dat de ontdekking van het slachtoffer niet zo maar een randfenomeen was dat via enkele cosmetische aanpassingen aan de bestaande strafpraktijken van antwoord gediend zou zijn. In bestraffingssociologische reflecties daarentegen, wordt vooralsnog te weinig gewicht toegekend aan de impact van het slachtofferthema op penale ontwikkelingen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop een vooraanstaand bestraffingssocioloog als David GARLAND het slachtofferthema inbouwt in zijn analyses. GARLAND bespreekt enerzijds hoe het beeld van het geïdealiseerde slachtoffer – bij voorkeur een onschuldig kind of een hulpeloze bejaarde vrouw – gebruikt wordt om punitieve beleidsopties te ondersteunen.³⁹ Anderzijds omschrijft hij de aandacht voor het slachtoffer als één van de vele aanpassingsstrategieën van de staat om met de vervelende situatie van hoge criminaliteitscijfers om te gaan. Het is immers eenvoudiger om beleidsinitiatieven te ontwikkelen rond de gevolgen van criminaliteit dan rond de oorzaken ervan.⁴⁰ GARLAND beschrijft dus hoe het slachtoffer gebruikt wordt, ofwel om steun te verwerven voor repressieve maatregelen, ofwel om het geblutste zelfbeeld van de impotente staat op te poetsen. Zonder de juistheid van deze analyse in vraag te stellen, kunnen er toch vraagtekens geplaatst worden bij de volledigheid ervan. Opnieuw blijkt hoe de bestraffingssociologische blik al te vlug vernauwt: de opmars van het slachtofferthema wordt wat éézijdig gekaderd binnen de reactionaire omme-zwaai in de wereld van het straffen. Daarenboven lijkt het wel of het slachtoffer *enkel maar* een hapklare brok is die vlotjes opgepikt wordt door politici en beleidsmakers wanneer het hen uitkomt. Hier wordt al te vlug voorbij gegaan aan het feit dat het slachtoffer *ook zelf* vraagt om meer betrokken te worden bij de afhandeling van het delict.

4.2. BESTRAFFINGSSOCIOLOGIE: ZO KRITISCH ... DAT ZE CONSERVATIEF WORDT?

Vele bestraffingssociologen hebben een ingebouwde scepsis tegen nieuwe ideeën die tot doel hebben om penale ontwikkelingen te voeden die de status-quo in het wereldje van het straffen kunnen doorbreken. Een snelle blik op de bestraffingsgeschiedenis leert ons immers dat mooie theorieën maar al te vaak in lelijke praktijken vertaald worden. ROTHMAN analyseerde bijvoorbeeld hoe de oorspronkelijke ideeën van Amerikaanse strafhervormers aan het begin van de twintigste eeuw ten prooi vielen aan de pragmatische ingesteldheid van zij die werkzaam waren in de strafrechtsbedeling.⁴¹ COHEN wees erop dat de initiatieven die voortkwamen uit de destructureerbeweging geenszins leidden tot de verhoopte terug-

38. T. PETERS, "Probleemoplossing en herstel als functies van de straf", *Panopticon* 1996, 561-568.

39. D. GARLAND, "The Culture of High Crime Societies. Some Preconditions of Recent 'Law and Order' Policies", *British Journal of Criminology* 2000, 351-352.

40. D. GARLAND, *o.c.*, 2001, 121-122.

41. D.J. ROTHMAN, *Conscience and Convenience: The Asylum and its Alternatives in Progressive America*, Boston, Little Brown, 1980, 464p.

dringing van institutionele antwoorden op criminaliteit.⁴² GARLAND belichtte hoe de roep om *just deserts*, die gericht was tegen de uitpattingen van het rehabilitatieve denkmodel, al vlug misbruikt werd om aan straffend opbod te doen.⁴³ In de literatuur is er met andere woorden geen gebrek aan analyses die de criminoloog met zijn neus op de feiten drukken: zijn ideeën botsen vaak op een weerbarstige realiteit en de boodschap wordt meer dan eens – bewust of onbewust – anders begrepen dan hij zelf bedoelde.

Het sceptisch onthaal van nieuwe ideeën is dan ook grotendeels gerechtvaardigd. Dit geldt dus ook voor herstelrechtelijke ideeën die daarenboven soms verkondigd worden met een onvoorwaardelijk enthousiasme dat enerzijds weinig blijk geeft van vertrouwdheid met de recente bestraffingsgeschiedenis en anderzijds het scepticisme van de ‘zwevende’ criminoloog nog verder aanzwengelt. LEVRANT e.a. drukten recentelijk hun voorbehoud nog uit in een artikel met de titel ‘*Reconsidering Restorative Justice: The Corruption of Benevolence Revisited?*’⁴⁴ De ondertitel bevat een knipoog naar het boek *Reaffirming Rehabilitation* van CULLEN en GILBERT dat gericht was tegen de armoede van het *justice model* en tegen de wijze waarop de uitgangspunten van het *justice model* voor de punitieve kar gespannen werden.⁴⁵

Deze historische les heeft belangrijke gevolgen voor het beeld dat de criminoloog heeft van zijn eigen maatschappelijke rol. Wat kan de criminoloog nog doen als zijn goedbedoelde ideeën geperverteerd worden en zelfs leiden tot de verdere uitdijning van de praktijken waartegen zijn ideeën oorspronkelijk gericht waren? Welke rol rest hem nog als zijn voorstellen keer op keer een vergiftigd geschenk blijken te zijn en hem meer en meer doen gelijken op een sluwe Griek die op tijd en stond een nieuw Trojaans paard naar de poorten van de bestraffingsburcht loodst? In het laatste hoofdstuk ‘*What is To Be Done?*’ uit *Visions of Social Control* snijdt Stanley COHEN dit belangrijke thema aan. COHEN stelt dat er twee paradoxen onderhuids aanwezig zijn in het demystifiërende werk van de kritische criminoloog: enerzijds dat de oplossing wel eens slechter kan zijn dan het probleem en anderzijds dat zelfs de meeste radicale aanvallen op de bestaande gang van zaken uiteindelijk geabsorbeerd zullen worden, en zelfs zullen bijdragen tot de versterking van het systeem waartegen ze gericht waren. COHEN waarschuwt voor het immobilisme dat voortvloeit uit deze twee stellingen en citeert Alvin GOULDNER bevestigend: “*what it comes down to, then, is that the opponents of the system cannot change it, while the system’s friends do not want to. Thus no rational change is possible.*”⁴⁶ De stelling “alle hervormingen lopen uit op een sisser” leidt ertoe dat alles bij het oude blijft: de kritische criminoloog wordt – hoe paradoxaal het ook mag klinken – conservatief.

Behalve het feit dat de ‘zwevende’ criminoloog geen alternatief heeft – of misschien beter: geen alternatief *wil* hebben? (alternatieven worden immers ad-

42. S. COHEN, *o.c.*, 1985.

43. D. GARLAND, *o.c.*, 2001.

44. S. LEVRANT, F.T. CULLEN, B. FULTON en J.F. WOZNIAK, “Reconsidering Restorative Justice: The Corruption of Benevolence Revisited?”, *Crime and Delinquency* 1999, 3-27.

45. Zie hoofdstuk vijf “The Poverty of the Justice Model: The Corruption of Benevolence Revisited?”, in: F.T. CULLEN en K.E. GILBERT, *Reaffirming Rehabilitation*, Cincinnati, Anderson Publishing, 1982, 151-198.

46. S. COHEN, *o.c.*, 239-240.

ditieven) – speelt ook een ander element binnen de herstelbeweging hem parten, namelijk verantwoordelijkheid. Dat criminologen opvallend stil zijn wanneer dit thema aangesneden wordt, hoeft niet te verwonderen. Aan de ene kant leeft waarschijnlijk de angst dat de hele sociologische theorievorming over criminaliteit op een hoopje geveegd kan worden: als daders verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor de schade die ze veroorzaakt hebben, dan zou dit er wel eens toe kunnen leiden dat de reflectie over de sociale determinanten van deviant gedrag naar de achtergrond verdwijnt en dat het conflict vernauwd wordt tot een situatie slachtoffer *versus* dader. Aan de andere kant verhoogt de absorbeerbaarheid van het herstelparadigma: daders verantwoordelijk stellen voor hun daden past immers mooi in de kraam van diverse reactionaire stromingen in de samenleving. Vele criminologen zouden niet graag getuige/aanstoker zijn van een herhaling van het doemscenario van de *just deserts*-beweging. De vraag blijft echter of het debat uit de weg gaan wel de juiste strategie is. Vele criminologen zijn zich zeer bewust van recente debatten over sociale verandering en zouden dus ook moeten beseffen dat een groot deel van de discussies gaat over de wijze waarop processen van emancipatie en kennisverspreiding een impact hebben op ons denken over verantwoordelijkheid en risico-management en op de wijze waarop we tegen ons lichaam en zelf, (betekenisvolle) anderen en de (verzorgings-)staat aankijken. Binnen de herstellfilosofie wordt er vaak zeer creatief omgegaan met de vruchten van deze veranderingen.⁴⁷

In zijn meest recente boek *States of Denial* analyseert Stanley COHEN hoe mensen omgaan met informatie die te bedreigend of te verontrustend is om volledig geabsorbeerd te worden of om de implicaties er ten volle van te erkennen.⁴⁸ COHEN richt zijn aandacht vooral op genocides en grove schendingen van mensenrechten, maar hij zou ook in het wereldje van de bestraffingssociologie een mooi voorbeeld van *denial* kunnen vinden. Bestraffingssociologen blijken maar al te vaak weg te kijken als de hierboven aangehaalde ontwikkelingen aan bod komen of zetten hun donkere bril op waardoor deze ontwikkelingen al te vlug de stempel 'reactionair' opgedrukt krijgen. De hete aardappelen – het paradoxale conservatisme, de impact van het slachtofferthema op het denken over bestraffing en de discussie over verantwoordelijkheid – blijven daardoor al te vaak in het vuur liggen. Het zijn net deze thema's die door het herstelrecht op tafel geworpen worden en die dringend nood hebben aan beschouwende reflecties van bestraffingssociologen.

4.3. KANTTEKENINGEN BIJ DE 'OPMARS' VAN DE HERSTELBEWEGING

Herstelrecht zit in de lift. Is dit zo? Wanneer gekeken wordt naar de ontwikkelingen binnen diverse internationale organisaties zoals de Raad van Europa (aanbeveling R(99)19), de Europese Unie (Kaderbesluit van 15 maart 2001) en de Verenigde Naties (U.N. Draft Resolution on Restorative Justice Programmes in Criminal Matters) en naar herstelinitiatieven die in binnen- en buitenland in de

47. T. DAEMS, *The Eye behind the Lens: A Social Analysis of Restorative Justice*, Katholieke Universiteit Leuven, dissertatie M.A. in European Criminology, 2002, 51p.

48. S. COHEN, *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*, Cambridge, Polity Press, 2001, 344p.

recente geschiedenis tot stand kwamen, dan lijkt het wel zo.⁴⁹ Verschillende stemmen in de herstelbeweging stellen dat de jaren negentig een uiterst vruchtbare periode waren voor de ontwikkeling van het herstelgerichte gedachtegoed, maar beseffen ook dat er nog veel werk aan de winkel is.⁵⁰ AERTSEN berekende dat er in 1998 880 bemiddelingsdiensten actief waren in acht verschillende Europese landen en dat deze samen 76 922 dossiers behandelden. Vanuit kwantitatief oogpunt blijft de impact van slachtoffer-daderbemiddeling voorsnog beperkt, zo concludeert hij.⁵¹ WEITEKAMP stelt dat er in 1995 alleen al voor 'slagen en verwondingen' ongeveer 100 000 dossiers in aanmerking kwamen voor bemiddeling in Duitsland. Het *totale* cijfer voor 1995 was echter veel lager: 9 000 dossiers.⁵²

Het is dus onmogelijk om zomaar te stellen dat herstelrecht in de lift zit; uiteindelijk komt het er op aan na te gaan in welke lift de nieuwe ideeën terecht komen. Bestraffings sociologen maken een onderscheid tussen enerzijds het *operationele* domein van sancties, instellingen en fysieke praktijken en anderzijds het *representatieve* domein van voorstellingen, betekenissen en symbolische praktijken. Het is binnen het representatieve domein dat de kennis van het publiek over strafpraktijken in de eerste plaats gevormd wordt en dat problemen gedefinieerd, oplossingen voorgesteld en legitimeringen aangevoerd worden. Het representatieve domein – dat opgebouwd wordt door beleidsdocumenten, politieke retoriek, straf filosofische beschouwingen en institutionele propaganda – moet als een zelfstandig object voor onderzoek benaderd worden.⁵³ In *The Culture of Control* geeft David GARLAND de lezer de volgende twee vuistregels mee: "verwar woorden niet met daden" en "ga er niet van uit dat woorden zonder gevolgen blijven."⁵⁴

Als we met deze opmerking rekening houden, dan wordt het al vlug duidelijk dat herstelrecht in twee verschillende liften kan zitten: de *operationele* lift (in welke mate krijgen herstelgerichte ideeën voet aan de grond in de praktijk?) en de *representatieve* lift (in welke mate sijpelt *restorative talk* binnen in beleidsdocumenten, memories van toelichting, toespraken ...). De operationele opmars van het herstelrecht kan daarenboven nog verder ontleed worden: *vervangen* de

49. Zie bijvoorbeeld THE EUROPEAN FORUM FOR VICTIM-OFFENDER MEDIATION AND RESTORATIVE JUSTICE (ed.), *Making Restorative Justice Work*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, deel 2 en I. AERTSEN, o.c., 2001.

50. Zie bijvoorbeeld: E.G.M. WEITEKAMP, "The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities and Pitfalls", *l.c.*, 119; J. BRAITHWAITE, "Restorative Justice", in: M. TONRY (ed.), *The Handbook of Crime and Punishment*, Oxford, Oxford University Press, 2000, 324; T. PETERS, "Victim-Offender Mediation: Reality and Challenges", in: THE EUROPEAN FORUM FOR VICTIM-OFFENDER MEDIATION AND RESTORATIVE JUSTICE (ed.), *Making Restorative Justice Work*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, 10; K. ROACH, "Changing Punishment at the Turn of the Century: Restorative Justice on the Rise", *Canadian Journal of Criminology* 2000, 254.

51. I. AERTSEN, "Herstelrecht in Europees perspectief", *Panopticon* 2001, 413-414.

52. E.G.M. WEITEKAMP, "The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities and Pitfalls", *l.c.*, 122-123.

53. D. GARLAND en P. YOUNG, "Towards a Social Analysis of Penalty", in: D. GARLAND en P. YOUNG (eds.), *The Power to Punish. Contemporary Penalty and Social Analysis*, Londen, Heinemann, 1983, 17-18; S. COHEN, "Social-Control Talk: Telling Stories about Correctional Change", in: D. GARLAND en P. YOUNG (eds.), *The Power to Punish. Contemporary Penalty and Social Analysis*, Londen, Heinemann, 1983, 101-129.

54. D. GARLAND, o.c., 2001, 22.

herstelgerichte initiatieven bestaande strafpraktijken of vormen ze een *surplus* op wat reeds voorradig is? Hieruit volgt tevens dat de opmars en het succes (d.i. het positief evalueren van de ontwikkelingen) van de herstelbeweging niet automatisch aan elkaar gelijkgesteld kunnen worden. Herstelrecht bemoeilijkt de zaken echter nog wat. De inbreng van het slachtoffer zet de evaluatiecriteria van penale ontwikkelingen die criminologen vaak impliciet of expliciet hanteren immers op losse schroeven: is de verbreding of intensifiëring van het justitiële net af te keuren als dit in een herstelrechtelijke maatregel vertaald wordt?⁵⁵ Ook op dit vlak wordt aan de impact van het slachtofferthema nog te weinig gewicht toegekend in bestraffingssociologische debatten.

De (voorlopig?) beperkte opmars van herstelrecht in de praktijk maakt de studie van haar representatieve succes des te prangender. Het is interessant om even stil te staan bij de studie *Punishment and Welfare* van David GARLAND waarin het belang van veranderende penale representaties in de schijnwerpers geplaatst wordt.⁵⁶ GARLAND analyseert hoe het *penal welfare* complex zich tegen de achtergrond van de opkomende Britse verzorgingsstaat ontwikkelde. Terwijl het Victoriaanse strafapparaat het beeld van de liberale *minimal state* opriep, refereerde het moderne strafcomplex aan de ontluikende verzorgingsstaat. Dit impliceerde drie belangrijke veranderingen in het representatieve domein: a) de dader werd niet langer afgeschilderd als een vrij en rationeel rechtssubject, maar wel als een individu met bepaalde gebreken die met behulp van de wetenschap gedetecteerd en gemedieerd zouden kunnen worden; b) de relatie tussen staat en dader verschoof van een contractuele verplichting tot straffen naar een positieve poging om verbetering tot stand te brengen; en c) de staat als gelijke partij in het sociale contract ruimte plaats voor de staat als weldoener en expert die de dader bijstaat en intervenueert waar het nodig is.⁵⁷ Het beeld van staat en dader dat in het moderne bestraffingsdenken aanwezig was, paste op die manier vlot in de filosofie van de verzorgingsstaat.⁵⁸

De verzorgingsstaat en het mensbeeld dat er mee samenhang, kwam de afgelopen decennia echter sterk onder druk te staan. Hulpbehoevende burgers en daders van criminaliteit worden niet langer zomaar afgeschilderd als passieve

55. Stanley COHEN, de geestelijke vader van de visnet-metafoer en het daaraan verbonden concept van *net widening*, stelt dat de ontwikkelingen die hij in *Visions of Social Control* analyseert niet noodzakelijk negatief gewaardeerd hoeven te worden. COHEN is veel genuanceerder en laakt de overgeneralisering die hij aan het werk ziet in de demystifiërende analyses van sommige kritische criminologen, s. COHEN, *o.c.*, 1985, 254-261.

56. Het belang dat GARLAND in deze studie hecht aan penale *representaties* ontsnapte aan de kritische blik van Herman FRANKE. FRANKE stelt dat GARLAND zich in zijn studie aan een schoksgewijze benadering van de geschiedenis bezondigde: de ontwikkeling van de *penal-welfare* strategie zou zich immers in een tijdspanne van amper twintig jaar (1895-1914) afgespeeld hebben. FRANKE heeft gelijk als hij stelt dat er in de praktijk niet veel veranderde en dat de hervorming van het strafapparaat zich veel geleidelijker voltrok dan de korte periodisering van GARLAND doet vermoeden. GARLAND is zich echter zeer bewust van de discrepantie tussen het potentieel van de *penal-welfare*-strategie enerzijds en haar implementatie in de praktijk anderzijds. De schoksgewijze verandering deed zich vooral voor in het representatieve domein, niet zozeer in het operationele. Het is hier dat het succes van de strategie ligt en het is het representatieve domein dat door GARLAND in eerste instantie uitgespit wordt, zie H. FRANKE, *Twée eeuwen gevangen: misdaad en straf in Nederland*, Utrecht, Spectrum, 1990, 765-766.

57. D. GARLAND, *o.c.*, 1985, 31.

58. *Ibid.*, 257.

slachtoffers van *dame fortuna*, maar worden meer aangesproken om zelf te werken aan de ongunstige situatie waarin ze terechtgekomen zijn. De staat van zijn kant wordt geacht zich meer bezig te houden met 'sturen' dan met 'roeien' en krijgt overeenkomstige etiketten opgeplakt: de actieve welvaartsstaat, de sociale investeringsstaat, de faciliterende staat ... Er wordt dus danig gesleuteld aan de relatie burger-staat en aan de verdeling van de verantwoordelijkheden voor het beheer van de risico's die traditioneel op de schouders van de verzorgingsstaat terecht kwamen. Het mens- en staatsbeeld dat binnen het herstelparadigma leeft, sluit nauw aan bij deze ontwikkelingen. De actieve rol voor dader en slachtoffer, het stimuleren van verantwoordelijkheid, het beeld van een staat die de partijen aanspoort om zelf naar een oplossing te zoeken, onderhandelen in plaats van bevelen, enzovoort: het draagt allemaal bij tot de representationele aantrekkingskracht van het herstelparadigma. Deze representationele rijkdommen blijken daarenboven zowel de linker- als rechterkant van het politieke spectrum te kunnen bekoren.⁵⁹

4.4. RETORIEK IN HET HERSTELDISCOURS

Wetenschap heeft altijd een wat moeilijke relatie met retoriek gehad. Retoriek werd oorspronkelijk gezien als een vorm van mooipraterij die zoveel mogelijk vermeden moest worden. Om de lezer/toehoorder te overtuigen, moest de wetenschapper zich toeleggen op de accurate beschrijving en verklaring van het feitenmateriaal. Het spel met woorden om ideeën kracht bij te zetten, was dan ook taboe. De realiteit van wetenschappelijke communicatie toont echter dat dit ideaal praktisch niet haalbaar is. Wetenschappers communiceren met elkaar en met hun bredere omgeving en retoriek als de 'kunst van het overtuigen' maakt daar impliciet of expliciet deel van uit. Dit overtuigen heeft drie componenten: a) *logos*, waarbij de logica van redenering en argumentering centraal staat; b) *pathos*, waarbij de band met het doelpubliek op de voorgrond treedt en de kracht van emoties speelt; c) *ethos*, waarbij verwijzingen naar de status van de spreker de legitimiteit en geloofwaardigheid garanderen van het gecommuniceerde. Wetenschappelijke communicatie wordt gekenmerkt door een mengeling van deze drie elementen.⁶⁰

Retoriek speelt zodoende ook een belangrijke rol binnen de criminologie. Dit blijkt onder meer uit de verbale gevechten tussen positivisten en interactionisten, tussen kwantitatieve en kwalitatieve methodologen, tussen de verschillende scholen binnen bepaalde (sub-) disciplines, tussen *mainstream*- en kritische criminologen, tussen links-realisten en links-idealisten ... Om de opponent of omstaander van het eigen gelijk te overtuigen, worden vaak retorische hoogstandjes aangewend. Zolang de mengeling van *logos*, *pathos* en *ethos* positief discri-

59. Zie bijvoorbeeld: K. DALY en R. IMMARIGEON, "The Past, Present, and Future of Restorative Justice: Some Critical Reflections", *Contemporary Justice Review*, 1998, 31; S. LEVRANT, F.T. CULLEN, B. FULTON en J.F. WOZNIAK, *l.c.*, 5-6; J. BRAITHWAITE, "The New Regulatory State and the Transformation of Criminology", in: D. GARLAND en R. SPARKS (eds.), *Criminology and Social Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2000, 53-54.

60. M.W. BAUER, G. GASKELL en N.C. ALLUM, "Quality, Quantity and Knowledge Interests: Avoiding Confusions", in M.W. BAUER en G. GASKELL (eds.), *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, London, Sage, 2000, 11.

mineert ten aanzien van de *logos* hoeft dit geen probleem te zijn. Het is immers deze discriminatie die wetenschappelijke retoriek onderscheidt van retoriek in de politiek, de media, de rechtbanken, enzovoort. David NELKEN lanceerde ooit de term 'retorische reflexiviteit' om de aandacht te vestigen op criminologische communicaties: "How does, and how should, criminological argument relate to the techniques of description and persuasion used by those (police, prosecutors, judges, journalists, offenders, other criminologists etc.) whose communications they analyse and often criticise?"⁶¹

De retoriek in hersteldiscussies heeft soms de neiging om *pathos* en *ethos* voorrang te geven op *logos*. Enerzijds om de vrij evidente reden dat voorstanders van het herstelmodel extra gemotiveerd zijn om anderen te overtuigen van hun ideeën. Anderzijds omdat het herstelforum bevolkt wordt door een rijk amalgaam aan discussiepartners die vaak verschillen in hun specifieke mix van de drie retorische elementen: academici, rechters, bemiddelaars, beleidslui, jeugdwerkers, justitieassistenten, pastoors, politici ...

Dit manifesteert zich op twee vlakken. Aan de ene kant wordt er veel beloofd: daders en slachtoffers kunnen er beter van worden, gemeenschappen kunnen versterken, recidive kan teruggedrongen worden en de nood aan retributie kan verminderd worden. VAN NESS en HEETDERKS STRONG stellen zelfs dat de meldingsbereidheid van burgers, het aantal onopgeloste zaken en het aantal daders die op dit moment niet vervolgd worden, gereduceerd kan worden als het herstelmodel ingang vindt.⁶² Het gevaar bestaat dat hier al te hoge verwachtingen geschept worden. In het licht van de niet ingeloste verwachtingen uit het criminologische verleden en de sterke groei van evaluatiegericht onderzoek lijkt dit eerder problematisch. In zijn boek *Crime, Shame and Reintegration* schrijft BRAITHWAITE onder de wat cynische, maar veelzeggende titel "Criminology as Cause of Crime?" dat de uiteindelijke verwezenlijkingen van de criminologie op het vlak van criminaliteitsbestrijding alles behalve rooskleurig zijn.⁶³ Dit hoeft echter niet te betekenen dat de toekomst onmiddellijk donker kleurt. De recente aandacht voor een voorzichtigere 'What Works'-aanpak en een wetenschappelijk ondersteunde benadering van het herstelrecht geven aanleiding tot een meer getemperd en wetenschappelijk verantwoord optimisme.⁶⁴

Aan de andere kant bestaat de neiging om de realiteit te simplificeren. In het retributieve (en in mindere mate het rehabilitatieve) denkmodel hebben voorstanders van de herstel filosofie hun gemeenschappelijke vijand gevonden: herstelrecht is *the good*, het retributieve model is *the bad* en het rehabilitatieve model *the ugly*, zoals Kathleen DALY het mooi uitdrukte in een recent kritisch essay. Deze obsessie met netjes afgelijnde grenzen leidt echter tot een simplificatie van

61. D. NELKEN, "Reflexive Criminology?", in: D. NELKEN (ed.), *The Futures of Criminology*, London, Sage, 1994, 18.

62. D. VAN NESS en K. HEETDERKS STRONG, *Restoring Justice*, Cincinnati, Anderson Publishing, 1997, 168.

63. J. BRAITHWAITE, *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 5-9.

64. Zie bijvoorbeeld de discussies in WALGRAVE, AERTSEN en BRAITHWAITE waarnaar verwezen werd in voetnoot 18.

de realiteit; ook herstelrechtelijke praktijken bevatten elementen uit de twee andere modellen.⁶⁵

Conclusie

Het is niet modieus om optimist te zijn, schreef de Amerikaanse criminoloog Norval MORRIS in zijn boek *The Future of Imprisonment*. Wie de meest betrouwbare weg naar academisch succes zoekt, houdt zich beter bezig met sombere voorspellingen en kritische analyse.⁶⁶ MORRIS was echter een koppig man. Hij legde zijn eigen advies vlotjes naast zich neer en waagde het om een optimistische visie over de toekomst van de gevangenisstraf uit te werken. Een spaarzaam gebruik van de gevangenisstraf stond hierbij centraal. Wie vandaag zijn boek uit 1974 uit de kast haalt en de evolutie van de Amerikaanse gevangenisstatistieken sinds de publicatie ervan bestudeert, is waarschijnlijk al vlug geneigd om hem te bestempelen als een naïeveling. MORRIS zag het echter anders: hij vond van zichzelf dat hij moedig was.

Dit brengt me opnieuw bij die spanning tussen 'spelen' en 'zweven' die in de inleiding al aan bod kwam. Was Norval MORRIS werkelijk moedig of simpelweg naïef? Sommigen vinden hem waarschijnlijk moedig. Hij durfde het immers aan om een reductionistische visie op de gevangenisstraf uit te werken en mengde zich op die manier direct in het debat over de toekomst van de gevangenisstraf. Anderen zullen hem eerder als naïef bestempelen. De *desert*-principes die hij in zijn boek verdedigde, openen immers mee de weg naar een harder strafklimaat in de Verenigde Staten. MORRIS had één van de centrale lessen uit de bestraffingsgeschiedenis – mooie ideeën leiden maar al te vaak tot lelijke praktijken – niet mogen negeren.

Deze spanning vormt in zekere zin de kern van waaruit deze 'wederzijdse bevraging' aangevat werd. Het heeft de oefening er echter niet eenvoudiger op gemaakt. Het gebeurt wel vaker dat criminologen zich wagen aan 'wederzijdse bevragingen', maar dan tussen 'zwevers' onderling of tussen 'spelers' onderling. Het gebeurt minder vaak tussen 'zwevers' én 'spelers'. Het lijkt wel of het gebied rond die grens met gevoelige landmijnen bezaaid ligt. Dit hoeft echter niet zo te zijn en dit om de volgende reden. De bestraffingssociologie vertrekt vanuit het volgende uitgangspunt: de wijze waarop een samenleving met criminaliteit omgaat, is steeds contingent. De manier waarop we vandaag straffen en de instellingen die we daarvoor aanwenden, zijn geen natuurlijk gegeven. Dit uitgangspunt bouwt een belangrijke tijdsdimensie in de studie van bestraffing: het was ooit anders (verleden), het had anders kunnen zijn (heden) en het zou ook anders kunnen zijn (toekomst). Voorstanders van de herstell filosofie vertrekken ook vanuit de vaststelling dat bestraffing een contingent karakter heeft: de verdediging van het herstelmodel als waardig alternatief voor dominante strafpraktijken en ideeën stelt de vanzelfsprekendheid van die praktijken en ideeën immers in vraag.

65. K. DALY, "Restorative Justice: The Real Story", *Punishment and Society* 2002, 59-61.

66. N. MORRIS, *The Future of Imprisonment*, Chicago, The University of Chicago Press, 1974, 12.

Bestraffingssociologen en voorstanders van het herstelmodel vinden elkaar dus rond het contingente karakter van bestraffing. Waar ze van elkaar verschillen, is hun benadering van die contingentie. Persoonlijk vind ik de indeling die Ian HACKING hanteert om verschillende vormen van constructionisme van elkaar te onderscheiden hier zeer toepasselijk. HACKING onderscheidt zes vormen: historisch, ironisch, 'unmasking', hervormend, rebellerend en revolutionair constructionisme.⁶⁷ Elk van deze vormen heeft een specifieke relatie tot het contingente en elk van hen kan naar het bestraffingsdomein vertaald worden. De houding van bestraffingssociologen is dan vooral historisch, ironisch en 'unmasking'; die van voorstanders van het herstelmodel hervormend, rebellerend en revolutionair. Zo bekeken opent hun verschillende kijk op dezelfde contingente realiteit heel wat potentieel, niet alleen voor een wederzijdse bevraging, maar ook voor een wederzijdse verrijking.

67. I. HACKING, *The Social Construction of What?*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 1999, 19-21.